

Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, Hece Yayınları, Ankara, Mayıs 2003, 238 sayfa.

Divan edebiyatı ile ilgili yayınlar her geçen gün artarak devam ediyor. Divan edebiyatını, -daha geniş manada- eski kültürümüzü- tanımak / tanıtmak maksadındaki bu çalışmalar aynı zamanda klasik edebiyatımızın ne kadar derin, bir çok ilimle iç içe geçmiş, zaman içinde eskimemeyi keşfetmiş olduğunu da göstermektedir.

Dursun Ali Tökel'in *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği* isimli eseri de bu çalışmalardan biri. Daha evvel *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar* isimli bir eser neşretmiş olan Dursun Ali Tökel, kitabın önsözünde akademik hayata başladığından beri önemli bir hedefinin Divan şiirinin kaynaklarını çalışmak olduğunu söylemektedir. Bu şiir içinde harflerin yeri ile ilgili bir çalışma yapmasının sebebini ise şöyle izah eder: "Harfler, insanlık tarihinin pek çok devrinde insanoğlunun kendisine gizemli anlamlar yüklediği, kimi zaman evrenin kendisiyle açıklandığı, bazen bir simgenin, bazen bir imgenin aracı olduğu, bazen de Hurûflük gibi neredeyse bir din haline getirilen esrarengiz akımların temelini kendisinden aldığı çok girift ve karmaşık bir sistemin elemanlarıdır. Hemen hemen bütün dinlerde harflere dayandırılan gizemli yorum anlayışları vardır. ...eski çağlardan bu yana harfler üzerine pek çok söz söylenmiş, çok değişik akım ve anlayışlar oluşmuş ve harflerin şekil, okunuş, diziliş ve görünüşleri üzerine sayısız tahliller yapılmış, inanışlar meydana getirilmiştir" (s.11-12).

Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği, harfler hakkında yapılan titiz bir araştırma sonucu ortaya çıkmış. Yazar sadece harflerin divan şiirindeki yerini anlatmakla yetinmemiş, bu konuya geçmeden evvel, eserin altı ayrı bölümden oluşan Giriş kısmında harflerle dünya/ insan arasındaki bağlantıyı da izah etmeye çalışmıştır. Giriş kısmının ilk bölümünün başlığı 'Şiirin Kaynağı Olarak Dış Dünya ve Harfler'dir. Bu bölümde harflerin şiirdeki yeri hakkında genel bir bilgi verilmektedir.

İkinci bölümde ise, insanlık tarihinde harflere dayalı yorumlarla ilgili kısa bir malumat mevcuttur (s.31). 'Harflerden yola çıkılarak bazı özel bilgi alanlarına ulaşma isteği yönündeki çabalar" bu bölümde anlatılmaktadır. Mesela bu çabalardan biri, Tevrat'ın asıl metninden daha başka şekilde yorumlandığı, daha doğru bir ifadeyle herkesin anlayamayacağı, gizemli bir yorumunun olduğunu ileri süren Kabbala hareketidir. Yazar, bu hareketten başlayarak daha birkaç akım hakkında bilgi verdikten sonra Türk Edebiyatında şairlerle harfler arasındaki münasebete değinir.

Giriş kısmının üçüncü bölümü 'Harflere Dayalı İnanç ve İlimler'e ayrılmıştır (s.41). Önemli bir olaya tarih düşürmek için oluşturulan ebced; harfler ve rakamlar aracılığı ile gelecekte olacak işlerden haber veren cifr; nokta ve çizgilerin almış olduğu çeşitli şekillere göre hüküm çıkarılan remil; sayı ve harflerle oluşturulan şekilleri belirli gayelerle kullanan vefk ilmi bu bölümün alt başlıklarında anlatılmaktadır.

Harflere dayalı bir inanış sistemi olan Hurûflük dördüncü bölümde yer almaktadır (s.53). Harflerin falcılıkta kullanılması ise beşinci bölümde incelenmektedir (Falcılıkta Harfler, s.59).

Harflerle ilgili ilimlerin varlığı, harf kelimesinin metinlerde farklı kullanılmaları ve Kuran-ı Kerim'in bazı surelerinin başında bulunan hurûf-ı mukatta'nın işlendiği bölümün (s.63) ardından Kaynaklar bölümüyle (s.75) Giriş kısmı sona ermektedir. Kaynaklar kısmında harflere dair dokuz eser hakkında bilgi verilmektedir.

Kıtabın asıl kısmı ise divan şiirinde çeşitli benzetmelere konu olmuş eski alfabemizin 16 harfine ayrılmıştır. Bunlardan ilki eliftir (s.81). Divan şiirinde elifin ne kadar mühim bir yer tuttuğunu bu bölüm göstermektedir. Sözelimi, bir çok beyitte vahdeti temsil eden elif, sevgilinin boyu için de benzetilen olmuş ve bu teşbih, ardından pek çok kompozisyonu da beraberinde getirmiştir. Diğer harflerle bir arada kullanılarak, harfleri arasında elifi de barındıran elem, cân, belâ, ân, âh, lâ gibi bir çok kelime beyitlerin içine gizlenmiştir.

Divan şiirinde kalem, çevgan, yol, ok, âşğın bağrındaki yaralar vs... de elife benzetilen unsurlar arasındadır. Dursun Ali Tökel bu teşbihlerle ilgili bilgi ve örnekleri alt başlıklar halinde okuyucuya sunmaktadır.

İkinci harf cim'dir. Sonra sırasıyla dal, râ, sin ve şın, sad, ayn, kaf ve kef, lâm ve lâ, mim, nûn, vav, he harfleri ve divan şiiri içindeki kullanımları incelenmiştir. Yazar son olarak 'gramerdeki harf ve kelimelerin simgesel kullanımı' hakkında çok kısa bir bilgi verir.

Sonuç bölümünde, çalışma değerlendirilmektedir. Yazarın bu çalışmanın neticesinde bazı tespitleri olmuştur. Mesela harflerin bir benzetme unsuru olarak kullanılmasına en fazla 16.yüzyılda tesadüf edilmektedir. En çok kullanan şair ise Taşlıcalı Yahya Bey'dir. Sonraki yüzyıllarda bu benzetme unsurları kademe kademe azalmakta ve yerini başka sanatlara bırakmaktadır. Çalışmadan çıkan bir başka sonuç ise şudur: "Harflerin şekil özelliklerinden dolayı bir simge olduğu beyitlerin anlamının bu harflerin şekil, yapı, yazılış ve okunuş özelliklerinin bilinmeden anlaşılamayacağı görülmüştür. Harflerin bir benzetilen olarak metin içinde neye tekabül ettiği ve metni anlamaya nasıl bir katkısı olduğunun anlaşılabilmesi için hem harfi tanımak hem de o harfle ilgili inanç ve ilimleri bilmek gerekmektedir. Eserimizin oluşumu aşamasında bu bilgi tarzının elde edilebilmesi için okuyucunun harflerle ilgili en azından temel kavramları bilmesinin gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu tür çalışmalar Divan şiiri okuyucularının veya bu şiire meraklı olanların şiiri daha iyi anlamasına katkı sağlayacak ve ayrıca yine bu çalışmalar Divan şiiri üzerindeki sis perdesini bir nebze de olsa aralayacaktır" (s.227-228).

Cemal AKSU

Kerime Üstünova, *Kutbe'd-din İzniki, Mukaddime, Giriş-Inceleme-Metin-Sozluk*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2003, 654 s.

Mukaddime'nin yazarı Kutbe'd-dîn İznikî (?-821/1418), devrinin önde gelen mutasavvıflarından Dâvûd el-Kayserî'nin talebesi, güçlü bir mutasavvıf, fıkha, dinî bilimlere vâkıf, tanınmış bir din adamıdır. *Mukaddime* ise yazarın, fıkıhla ilgili ve devrinde iyi bilinen eseridir. Eserin yazılış amacı dinî konularda yol gösterici olmaktır. Bir giriş ve beş babdadan oluşan eser, kırk varaktır. *Mukaddime* ilk Türkçe ilmihal kitabı olması bakımından da önemlidir.

Kerime Üstünova, *Mukaddime*'yi birçok yönden ele alarak incelemiş ve eserin transkripsiyonlu metnini hazırlamıştır. Üstünova önce eseri, yazarı ve müstensihî tanıtır. Bu tanıtıcı bilgiler arasında eserin nüshalarının tanıtımı ve karşılaştırılması da yer alır. Bu nüsha karşılaştırılması eserin başından, ortasından ve sonundan alınan üç yerin konu bakımından karşılaştırılması şeklinde yapılmıştır. Giriş mahiyetindeki bu bilgiler eserin birinci bölümünü oluşturur.

İkinci bölümde *Mukaddime*'nin dil özellikleri, “ses bilgisi, biçim bilgisi, sözdizimi, dil ve üslûp özellikleri” başlıkları altında incelenmiştir.

“Ses bilgisi özelliklerinde” ünlü ve ünsüz harflerin yazılış özellikleri, ses olayları örneklerle ve yeri geldikçe kelimenin tarihî değişimine de değinilerek anlatılmıştır. Türkçe eklerle genişletilen Arapça ve Farsça sözcüklere de yer verilmiştir.

“Biçimbilgisi özelliklerinde”, örnekler aldıkları ekler göre sıralanırken kelimenin eserde geçtiği tek bir yerin verilmesiyle yetinilmiştir. Müstensih hatalarına da örnek kelime ve cümleler verilerek dikkat çekilmiştir. Eserin biçimbilgisi bakımından Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşıdığı ve eserde Arapça, Farsça tamlamaların az sayıda yer aldığı belirtilmiştir. Ayrıca bitişik ve ayrı yazılan kelime ve ekler de kaydedilmiş, birbirinin yerine kullanılan ekler örneklerle sıralanmıştır:

“tahiyyât okumağ-a unut- (16a/10) unut- eylemi geçişli olduğundan belirtme durumuna girmiş adla birliktelik kurmak ister, ķunut okumağı unut- (17-a/13) örneğinde olduğu gibi.” (s. 70)

Eserde “sözdizimi özelliklerine” daha geniş bir şekilde yer verildiğini görüyoruz. Cümle türleri örneklerle açıklanırken XV. yüzyılda kullanılan cümle yapıları ile günümüz Türkçesinde kullanılan cümle yapılarını karşılaştırma imkânı da doğar. Özellikle bağlaçlarla ve fiilimsilerle kurulan cümleler üzerinde geniş açıklamalar yapılarak bu cümleler maddeler halinde sıralanmıştır. *Mukaddime*'deki cümle yapıları incelenirken “yüzey yapı” ve “derin yapı” açısından cümlelerin anlam boyutu da ele alınır. Ayrıca sözcük ve sözcük öbeklerinin tekrarından yola çıkılarak “cümleden büyük yapı” üzerinde durulmuş ve örnek cümlelerle bu yapı açıklanmaya çalışılmıştır. *Mukaddime*'deki cümle tekrarlarının çokluğu sonucu ortaya çıkan “sentaktik paralelizm” üzerinde de durulduğunu görüyoruz. Eserde geçen ardışık ve aşamalı paralel cümlelere yer verilmiştir. Bir ardışık paralel cümle örneği:

“ işitdigi kulağ-ıla işitmek degüldür gördüğü gözle görmek degüldür söylediği dil-ile söylemek degüldür (3-a/29-30)

<u>özne</u>	<u>zarf tümleci</u>	<u>yüklem</u>
anuñ işitdigi	ķulağ-ıla	işitmek degüldür
anuñ gördüğü	gözle	görmek degüldür
anuñ söylediği	dil-ile	söylemek degüldür” (s. 110)

“Dil ve üslûp özellikleri” başlığı altında eserde kullanılan kelime kadrosu, bu kelimelerin ne kadarının Türkçe, Farsça ve Arapça olduğu, deyim ve tamlamalar, sözcüklerin anlam özellikleri, sözcük öbekleri, tekrarlar, mantık yanlışları ve söyleyiş biçimi üzerinde kısaca durulmuş, gerekli yerlerde açıklamalar yapıp örnekler verilmiştir. İkinci bölümün sonunda geniş sayılabilecek bir sonuç yer alır ve bu bölümün genel değerlendirmesi yapılır.

Üçüncü bölümde metnin kuruluşuyla ilgili on beş maddelik bir açıklamadan sonra *Mukaddime*'nin transkripsiyonlu metni yer alır. Metinde cümle sonları da dahil olmak üzere herhangi bir noktalama işareti kullanılmadığını, cümle başları da dahil olmak üzere metnin tamamının küçük harflerle yazıldığını görüyoruz. Bu tarzın, transkripsiyon (çeviri yazı) sistemine dayalı metin aktarmalarında pek kullanılan bir yöntem olmadığı açıktır. Çeviri yazı sistemi, bir taraftan okuyucuya metni doğru anlama kolaylığı sağlarken, diğer taraftan da eseri hazırlayanın metni nasıl anladığını ele veren önemli bir gösterge olduğu bilinen bir gerçektir.

Dördüncü bölümde “sözlük ve özel adlar dizini” yer alıyor. “Sözlük” bölümünde alfabetik sıraya göre yer alan kelimelerin hangi dile ait olduğu parantez içinde belirtilmiş ve kelimenin geçtiği söz öbeklerine de o kelimenin altında yer verilmiş, ancak sözcüklerin geçtiği sayfa ve satır numaralarına yer verilmemiştir.

Üstünova, sözcüklerin ne kadarının hangi dile ait olduğunu, köken olarak hangi dilden geldiklerini, her harfte kaç sözcük ve sözcük öbeğine yer verildiğini sayılarına ve yüzdelik dilimlerine göre tespit etmiş ve eserin dilinin yüzde atmasının Türkçe olduğu sonucuna ulaşmıştır.

“Özel adlar dizininde” ise *Mukaddime*’de geçen kişi, eser, yer, kavim adları ile bazı dinî terimler eserde geçtikleri sayfa numaralarıyla birlikte yer alır.

Kerime Üstünova bu çalışmasıyla hem *Mukaddime* gibi Eski Anadolu Türkçesi devresinin önemli bir eserini çeviri yazılı karşılıklarıyla aktarmış hem de eserin söz varlığını ve dil özelliklerini sistemli bir şekilde, daha önceki çalışmalarının kazandırdığı tecrübeyle ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Sonuç olarak, bu eser tarihî metinler üzerinde cümle bilgisi çalışmalarına da katkıda bulunmuştur.

Özlem DEMİREL

Talat Tekin Makaleler 1 – Altayistik; Emine Yılmaz, Nurettin Demir; Grafiker Yayınları; Ankara 2003; XVI+384 s.

“*Altayistik*”, Prof. Dr. Talat Tekin’in Türkoloji alanında akademik çalışmalarına başladığı günden günümüze kadar yayımlanmış olduğu makaleleri toplu olarak araştırmacılara sunmayı amaçlayan projenin ilk kitabı olarak Emine Yılmaz ve Nurettin Demir tarafından hazırlanarak yayımlanmıştır. Bu proje ile Talat Tekin’in yüz elliden fazla makalesini bir araya getirmek amaçlanmaktadır. Kitabı hazırlayanlar daha önce *Türkoloji Eleştirileri* (Simurg 1997), *Tarih Boyunca Türkçe’nin Yazısı* (Simurg 1997) kitapları ve *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı 1 (Eski Türk Şiiri)*’de yayımlanmış makalelerin bu çalışmada bulunmadığını dile getirmişlerdir. Bu kitapta, Tekin’in Altayistik konusunda kaleme aldığı makalelerin tamamına yakını bulunmaktadır.

Kitapta yirmi beşi İngilizce, biri Rusça, dokuzu da Türkçe yazılmış otuz beş yazı bulunmaktadır. Bu yazılardan 25. sırada yer alan *Turkic /š/, Chuvash /š/ and Mongolian /č/* adlı makale *Inner Turkic Evidence for the Correspondence Turkic /š/, Chuvash /š/ and Mongolian /č/* adlı makale ile aynı olması dolayısıyla iki künye taşımaktadır. Tekin’in bazı makaleleri, hem Türkçe hem İngilizce olarak yayımlandığı halde burada her ikisine de yer verilmiştir.

Kitaba alınan makaleler daha önce yayımlandıkları künyeleri ile birlikte verilmiştir. Makaleler herhangi bir sınıflandırmaya gidilmeden yayımlandıkları tarihlere göre sıralanmıştır.

1. “*Zetacism And Sigmatism In Proto-Turkic*” 1969 yılında *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*’nin 22. sayısında yayımlanmış olup 1967 yılında Michigan’da 27. Uluslar Arası Orientalist Kongresinde sunulan tebliğin geliştirilmiş şeklidir. Makalede zetasizm ve sigmatizmin Proto-Türkçe devresinde ne şekilde geliştiği örneklerle ve bu konuda ortaya konulan diğer görüşlerle karşılaştırılarak verilmiştir. Tekin